

Łódź, 9 IV 2022 r.

Dr hab. Witold Filipczak, prof. UŁ

Katedra Historii Nowożytnej

Uniwersytetu Łódzkiego

INSTYTUT HISTORII PAN	
Wpłynęło: 12 KWI. 2022	Znak: papier
Ref: 10.04.22	Za: mail

dyr 13.04.22
Kupala
R

Recenzja pracy doktorskiej mgra Piotra Wiesława Skowrońskiego pt. „Reforma Rady Nieustającej na sejmie 1776 r.” napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Wojciecha Kriegseisena, promotor pomocniczy dr Dorota Dukwicz, Warszawa 2022, ss. 369

Na wstępie oceny pracy doktorskiej mgra Piotra W. Skowrońskiego kilka zdań chciałbym poświęcić zagadnieniom o bardziej ogólnym charakterze, które ułatwią mi usytuować jej temat w kontekście dotychczasowych badań nad dziejami parlamentaryzmu I Rzeczypospolitej, czy szerzej rzecz ujmując historii polityczno-ustrojowej państwa polsko-litewskiego. W Polsce istnieje już znacząca tradycja rozpraw doktorskich poświęconych dziejom poszczególnych sejmów. Wiek siedemnasty jest okresem, dla którego napisano szczególnie dużo tego rodzaju prac. Dla osiemnastego wieku monografie sejmowe przygotowane jako dysertacje na stopień naukowy są znacznie rzadsze. Dla czasów Augusta II Mocnego mamy trzy rozprawy, które można zaliczyć do tej grupy, uwzględniając pewne ich specyficzne odmienności od modelu „klasycznej” monografii sejmowej [B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 roku*, Toruń 1987, książka w 1991; J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 r.*, Toruń 1981, książka w 1988; U. Kosińska, *Sejm 1719-1720 a sprawa ratyfikacji traktatu wiedeńskiego*, Warszawa 1999, książka w 2003]. Dla czasów panowania Augusta III mamy tylko jedną taką pracę [H. Palkij, *Sejm 1738 roku*, Kraków 1991, książka jako monografia sejmów 1736 i 1738 r. w 2000]. W odniesieniu do okresu rządów Stanisława Augusta są dwa tego typu doktoraty – monografie sejmów z lat 1778 i 1786 [W. Filipczak, *Sejm w roku 1778*, Łódź 1997, książka w 2000; A. Danilczyk, *Sejm 1786 roku*, Warszawa 2009, książka w 2010]. Odminną drogą poszła dr Dorota Dukwicz. W tytule jej doktoratu pojawił się wprawdzie sejm rozbiorowy, jednak rozprawa dotyczy przede wszystkim historii dyplomacji, a w znacznie mniejszym stopniu dziejom polsko-litewskiego parlamentaryzmu [*Polityka rosyjska wobec Rzeczypospolitej w dobie sejmu rozbiorowego 1773-1775*, Warszawa 2008, książka w 2015]. W świetle przedstawionych wcześniej danych można zadać sobie pytanie, czy temat pracy mgra P. Skowrońskiego nie jest zbyt wąski jak na rozprawę doktorską. W

moim przekonaniu tego rodzaju wątpliwość nie jest jednak uzasadniona. Sejmy w czasach stanisławowskich, zwłaszcza niektóre z obradujących pod węzłem konfederacji, mogą być przedmiotem znacznie bardziej szczegółowych badań niż zgromadzenia w okresach wcześniejszych. W odniesieniu do nich dysponujemy bogatą i zróżnicowaną bazą źródłową, która umożliwia dość precyzyjne odtworzenie samych obrad sejmu i poprzedzających ich sejmików poselskich, a także rekonstrukcję wydarzeń toczących się za kulisami działalności instytucji parlamentarnych. W moim przekonaniu całościowa monografia sejmu 1776 r. byłaby zadaniem odpowiednim na pracę habilitacyjną. Problem reformy Rady Nieustającej przeprowadzonej na tym sejmie był zaś zagadnieniem kluczowym z punktu widzenia politycznego i ustrojowego. Uważam więc temat rozprawy za właściwie sformułowany, zwłaszcza że uwzględnione zostały w szerokim zakresie wydarzenia z lat 1775-1776 wyjaśniające genezę przeprowadzonych zmian, a analizie poddano także kampanię sejmikową poprzedzającą obrady parlamentu. Zagadnienie badawcze, którego rozwiązania podjął się doktorant, uważam za adekwatne do wymogów stawianych pracom doktorskim.

Zasadnicza część rozprawy mgra P. Skowrońskiego, pomijam streszczenia oraz słowa kluczowe, składa się wstępu, 6 rozdziałów, zakończenia, 7 aneksów i bibliografii. Trzy spośród sześciu rozdziałów dotyczą sytuacji politycznej w okresie przedsejmowym (w latach 1775–1776), jeden poświęcony został sejmikom poselskim (s. 129–222), a dwa ostatnie (s. 223–301) związane są z obradami skonfederowanego sejmu obradującego od 26 sierpnia do 31 października 1776 r. W odniesieniu do czasu funkcjonowania parlamentu zastosowany jest układ chronologiczny. W rozdziale piątym omówiono wydarzenia pierwszego miesiąca po zawiązaniu konfederacji sejmowej z 23 sierpnia, kiedy to uchwalone zostały dwie ustawy rozszerzające kompetencje Rady Nieustającej. Rozdział szósty dotyczy obrad sejmowych po 23 września 1776 r., podczas których ze spraw dotyczących Rady zajmowano się jej budżetem, kontrolą działalności z lat 1775-1776 oraz wyborem nowego składu magistratury. Konstrukcja pracy nie budzi poważniejszych zastrzeżeń, choć moim zdaniem zbyt mało uwagi poświęcono przebiegowi sejmu. Dwa rozdziały dotyczące tej problematyki mają w sumie znacznie mniej stron (79) niż rozdział dotyczący sejmików poselskich (94).

We wstępie (s. 15–34) Autor, oprócz prezentacji tematu, zakresu, konstrukcji pracy i jej bazy źródłowej, przedstawił dość obszerny fragment omawiający dotychczasowy stan badań. Doktorant nie ograniczył się do omówienia publikacji związanych z sejmem w 1776 r., ale w wyodrębnionym fragmencie zajął się historiografią sejmów z okresu panowania Stanisława Augusta (s. 17–24). Idea takiego rozwiązania był słuszną, trochę jednak gorzej

wypadła jej realizacja. Dobór prezentowanych prac został dokonany na podstawie dość niejasnych kryteriów. W efekcie Autor pominął monografię Ryszarda Łaszewskiego [*Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań 1973]. Poważne braki można odnotować w odniesieniu do ostatnich lat panowania Stanisława Augusta. Nie została uwzględniona książka Wojciech Szczygielskiego o Sejmie Czteroletnim [*Sejm Wielki (1788-1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015]. Zupełnie zabrakło informacji na temat prac dotyczących sejmu grodzieńskiego z roku 1793 [zob. W. Filipczak, *Chronologia sejmów z lat 1764–1793*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L. A. Wierzbicki i D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 312; wspomnieć też można książkę: Z. Mann, *Stanisław August na sejmie ostatnim*, Warszawa 1938]. W odniesieniu do stanu badań nad sejmem 1776 r. Autor pominął książkę Henryka Schmitta [*Dzieje Polski XVIII i XIX wieku opiewane przeważnie na niewydanych dotąd źródłach*, t. III, Kraków 1867, s. 4-37]. Opracowanie to, wydane w 1867 r., jest już przestarzałe, ale zasługiwało na odnotowanie, gdyż zawierało najobszerniejszy opis sejmu z 1776 r. w dotychczasowej historiografii – wydarzeniu temu H. Schmitt poświęcił w trzecim tomie swojego dzieła 33 strony.

W końcowej części wstępu (s. 32–34) Autor zaprezentował bazę źródłową badań. Została ona zgromadzona w wyniku szerokiej kwerendy materiałów rękopiśmiennych i drukowanych znajdujących się w zbiorach krajowych (w największym zakresie wykorzystane zostały rękopisy pochodzące z Archiwum Głównego Akt Dawnych, a także z Bibliotek Księżąt Czartoryskich oraz PAU i PAN w Krakowie) i zagranicznych. Doktorant spożytkował manuskrypty przechowywane w Moskwie, Wilnie, Paryżu, Dreźnie, Berlinie i Wiedniu. Baza źródłowa jest całkowicie wystarczająca z perspektywy oczekiwań stawianych rozprawie doktorskiej. Nie oznacza to jednak, że Autor wykorzystał w pełni możliwości sięgnięcia do źródeł, do których mógł dotrzeć bez szczególnych zabiegów. Nie został uwzględniony rękopiśmienny diariusz sejmu z 1776 r., który znajduje się w Bibliotece Księżąt Czartoryskich w Krakowie [rkps 2619, s. 675–969]. Nie jest wykorzystany także wydany drukiem zbiór mów sejmowych [*Zbior mow roznych w czasie dwoch seymow ostatnich roku 1775 y 1776 mianych*, t. II-III, Poznań 1777].

W pierwszym rozdziale pracy (s. 38-52) omówiona została sytuacja międzynarodowa w latach 1775-1776. Problematyka ta została zaprezentowana w sposób kompetentny. Interesujące są uwagi Autora dotyczące rywalizacji o wpływy na dworze rosyjskim (s. 38-45). Doktorant podkreślił też wpływ pruskich uzurpacji granicznych na ochłodzenie relacji Berlina

z Petersburgiem (s. 46-47). Dwór wiedeński według mgra P. Skowrońskiego zachowywał się początkowo wobec Polski dość biernie, a kanclerz Wenzel A. von Kaunitz na przełomie 1775 i 1776 r. zdecydował się na zwrot części ponadtraktatowych aneksji ziem polskich, aby wyjść na przeciw oczekiwaniom Katarzyny II (s. 48-50). Z obowiązku recenzenta muszę jednak odnotować, że określenie Józefa II Habsburga jako cesarza „austriackiego” (s. 40) jest nietrafne, gdyż tytuł taki pojawił się dopiero w 1804 r. [H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław 1972, s. 179-180].

Rozdział drugi (s. 53-95) rozprawy dotyczy wydarzeń w 1775 r. W pierwszej części dominują rozważania mające stanowić swoisty bilans sejmu rozbiorowego. Dokładnie, w sposób znacząco poszerzający naszą wiedzę, omówiona została konstytucja *Ustanowienie Rady Nieustającej* (s. 63-69). Jednak przy prezentacji powyższego zagadnienia Autor niemal pominął fakt, poświęcono temu jedno dość ogólne zdanie (s. 68), że w wyniku ustawodawstwa sejmu rozbiorowego buławom podporządkowane zostały komisje wojskowe. W rezultacie stały się one w znacznym stopniu rozbudowanymi kancelariami hetmańskimi. Zagadnienie to zostało zanalizowane w artykule Michała Bąka [*Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775-1776. Część I: Teoria*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013, s. 226-231], którego mgr P. Skowroński nie wykorzystał. Zmiany w ustroju władz wojskowych wprowadzone przez sejm z lat 1773-1775 miały zaś poważne konsekwencje dla wydarzeń politycznych w okresie poprzedzającym sejm z 1776 r. M. Bąk pisał na ten temat w drugiej części wspomnianego artykułu [M. Bąk, *Reformy wojska... Cz. II: Rok funkcjonowania i upadek nowego systemu władzy wojskowej*, w: *Studia nad staropolską...*, t. 3, Oświęcim 2014, s. 151-152], która także nie została spożytkowana przez Doktoranta. Wspomniana sytuacja wskazuje na słabe strony koncepcji analizy ustawy o Radzie Nieustającej w oderwaniu od innych postanowień sejmu rozbiorowego w sprawach ustrojowych. Istotnych wątpliwości nie budzi podrozdział „Niestabilność systemu prawnego po sejmie rozbiorowym” (s. 69-72), w którym Autor przedstawił interesujący problem opóźnienia oblatowania podjętych przez parlament decyzji oraz omówił przyczyny i konsekwencje tej sytuacji. W kolejnym podrozdziale, dotyczącym składu Rady Nieustającej w I kadencji, jeśli pominąć drobne usterki („literówki” w nazwisku Konopczyński w przypisach 253-254, s. 77), jedyna moja wątpliwość związana jest z brakiem szerszego uwzględnienia roli kanclerza koronnego Andrzeja Młodziejowskiego przy omówieniu składu Departamentu Interesów Cudzoziemskich (s. 73-74). Godnym

odnotowania jest wniosek Autora, że skład Rady Nieustającej złożony był „w zbilansowany sposób” z ludzi Stanisława Augusta i O. von Stackelberga (s. 79).

Druga część rozdziału drugiego (s. 80-95) dotyczy układu sił politycznych i składa się z trzech podrozdziałów poświęconych: polityce personalnej O. von Stackelberga, partii królewskiej i opozycji magnackiej. Autor rozprawy powołuje się (s. 88) na pogląd o bezideowości stronnictwa dworskiego. W znacznym stopniu zgadzam się z tą opinią, ale należało odnotować, że odmienne stanowisko w odniesieniu do tezy o bezprogramowości tego ugrupowania zgłosił Richard Butterwick-Pawlikowski [*Jak pisać o dziejach sejmów doby Rady Nieustającej? W związku z monografią Adama Danilczyka o sejmie 1786 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2012, R. 119, 3, s. 571-572]. Więcej moich wątpliwości budzi teza mgra P. Skowrońskiego o budowie stronnictwa dworskiego od czasów sejmu rozbiorowego „niemal na surowym korzeniu” (s. 89). Działania w tym kierunku podejmowane przez Stanisława Augusta jeszcze w początkach panowania, które znamy dzięki badaniom Stanisława Kościalkowskiego [Antoni Tyzenhauz. *Podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970, s. 78-82] dla Litwy i Jerzego Dygdały [*U początków polityki wewnętrznej Stanisława Augusta w latach 1764-1768 (na przykładzie Prus Królewskich)*, „Wiek Oświecenia” 1999, t. 15, s. 115-133] w odniesieniu do Prus Królewskich, stawiają wspomnianą tezę pod znakiem zapytania. Powyższe wątpliwości dotyczą jednak poszczególnych sformułowań i nie rzutują na pozytywną ocenę tej części rozdziału. Nie budzi zastrzeżeń fragment poświęcony opozycji magnackiej (s. 93-95), choć niewątpliwym przeoczeniem Doktoranta jest pominięcie roli Seweryna i Wacława Rzewuskich. Jest to zresztą dość zaskakujące, gdyż właśnie w związku z sejmem z 1776 r. Rzewuscy wykazywali znacznie większą aktywność niż w późniejszym okresie [Z. Zielińska, *Republikanizm spod znaku buławy. Publicystyka Seweryna Rzewuskiego z lat 1788-1790*, Warszawa 1988, s. 18-28].

Trzeci rozdział (s. 96-128) rozprawy, noszący niezbyt udany tytuł „Zawiązanie sporu o kompetencje Rady Nieustającej (IV 1775 – III 1776)”, dotyczy przede wszystkim konfliktów Rady Nieustającej z innymi organami władzy wykonawczej, zwłaszcza z ministrami i komisjami wojskowymi. Stały się one impulsem do przeprowadzenia reformy Rady na sejmie w 1776 r. W kontekście wspomnianych sporów omówione zostały podróże do Rosji liderów opozycji magnackiej i ambasadora rosyjskiego w Warszawie, których celem było uzyskanie poparcia dworu Katarzyny II albo dla malkontentów albo dla dworu, o to ostatnie zabiegał O. von Stackelberg. W pierwszej części rozdziału (s. 96-100) mgr P. Skowroński zajął się sporem Rady z hetmanami o przysięgę wojska, co było reakcją na

działania w tej sprawie podjęte przez hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego. Od strony merytorycznej fragment ten nie budzi istotnych zastrzeżeń, ale znów nie został wykorzystany wspomniany już artykuł M. Bąka, w którym zagadnienie to jest omówione [M. Bąk, *Reformy wojska... Cz. II*, s. 143-144, 151-152].

W kolejnej części rozdziału trzeciego Doktorant omówił podróż F. K. Branickiego i A. K. Czartoryskiego w 1775 r. do Moskwy, gdzie przebywał wówczas dwór rosyjski. Problem ten został zaprezentowany w przekonujący sposób, ale w tekście pojawiło się sformułowanie, którego sens jest niezrozumiały. Czytamy (s. 104), że „królewski kuzyn [A. K. Czartoryski – W.F.] załatwił dla siebie częściowy zwrot skonfiskowanego województwa wileńskiego”. A. K. Czartoryski nigdy nie był wojewodą wileńskim, tym bardziej nie mógł posiadać tego województwa, więc trudno domyśleć się, co Autor miał na myśli. Interesujący jest podrozdział (s. 104-108) dotyczący manifestu Józefa Mierzejewskiego w sprawie formalnej pozycji marszałka Rady Nieustającej. Mgr P. Skowroński przedstawił w nim mało znany wątek działań opozycji magnackiej wymierzonych w tę magistraturę. Cenny merytorycznie jest też fragment dotyczący sporu o zaprzysiężenie sędziów sejmowych (s. 108-116). Zagadnienie to było wprawdzie opisane przez Zbigniewa Szcząskę [*Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775-1792*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. 27, z. 1. s. 67-68], ale należy uznać, że rozprawa znacząco poszerza wiedzę o przebiegu konfliktu. Korekty wymaga jednak informacja, że Bogusław Dunin Tomaszewicz był sędzią grodzkim braclawskim (s. 115). Pełnił on bowiem urząd sędziego grodzkiego powiatu brasławskiego w województwie wileńskim [*Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1. *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 576]. Nie mam istotnych zastrzeżeń do dwóch kolejnych podrozdziałów dotyczących sporu z marszałkiem wielkim koronnym Stanisławem Lubomirskim o Nową Jerozolimę (s. 116-120) i misji petersburskiej O. von Stackelberga (120-128). Moje wątpliwości budzi jednak wyrażony w rozprawie pogląd, że występujący w memoriale Stackelberga z lutego 1776 r. „confédéré Puławski” to Antoni Pułaski (s. 124). Mgr P. Skowroński przychylił się w tej sprawie do opinii Jerzego Michalskiego, choć moim zdaniem rację miała Ewa Zielińska [*Wstęp*, w: *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg (1776)*, opr. E. Zielińska, Warszawa 2020, s. 24–25], która uzasadniała, że chodziło o Kazimierza Pułaskiego. Jest mało prawdopodobne, żeby wspomnianym w memoriale konfederatem był starosta czereszeński [a nie „czereszyński”, choć taką formę można spotkać w źródłach – zob. W. Szczygilewski, *Pułaski Antoni*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 29, s. 366], skoro uzyskał

on nie tylko zgodę władz rosyjskich na powrót do Polski, ale został nagrodzony przez Katarzynę II za zasługi w walce z powstaniem Jemieljana Pugaczowa. W tej sytuacji wymienienie przez O. von Stackelberga, w memoriale skierowanym do cesarzowej, A. Pułaskiego jako zdeklarowanego wroga Rosji byłoby niezrozumiałe i „niepolityczne”.

Czwarty rozdział (s. 129-222), dotyczący sejmików poselskich, jest najobszerniejszą częścią pracy, gdyż liczy 94 strony. Kampania przedsejmowa była jednak w 1776 r. bardzo burzliwa, a napięcia między stronnikami dworu i opozycji spotęgowała ingerencja wojsk rosyjskich. Bazę źródłową stanowiły przede wszystkim korespondencja oraz akta sejmowe znajdujące się w Zbiorze Popielów (AGAD). W mniejszym stopniu wykorzystane zostały materiały znajdujące się w księgach grodzkich oraz odpisach akt sejmikowych w Tekach Pawińskiego (Biblioteka PAU-PAN w Krakowie). Autor sięgnął do nich przy analizie instrukcji poselskich, nie uwzględnił zaś laudów sejmikowych, które stanowią bardzo ważne źródło wiedzy o wynikach obrad. W odniesieniu do ksiąg sądowych wykorzystane zostały materiały z Lietuvos valstybės istorijos archyvas w Wilnie, pominięto zaś znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz archiwach w Krakowie, Poznaniu, Lublinie i Mińsku (Nacyjonalny historyczny archiw Biłarusi). Konsekwencją ograniczonego zakresu kwerendy źródłowej były problemy, z jakimi Autor wielokrotnie borykał się przy ustalaniu personaliów aktorów sceny sejmikowej, o czym będę jeszcze pisał. Znacznie lepiej wypadło odtworzenie politycznej strony sejmików, do czego bardzo pomocna okazała się korespondencja oraz protokoły z rozmów króla z O. von Stackelbergiem (*Entretiens*). W wypadku wydania rozprawy drukiem sugeruję, aby uzupełnić bazę źródłową rozdziału przynajmniej o część uchwał sejmikowych.

Rozdział czwarty rozpoczyna się opisem przygotowań do sejmików (s. 129-135), po czym następuje omówienie ich przebiegu. Autor zastosował układ, dość często niestety wykorzystywany przez historyków, prezentacji zgromadzeń w kolejności wynikającej z miejsca danej jednostki podziału terytorialnego (województwa/ziemi/powiatu) w staropolskiej hierarchii. W moim przekonaniu lepszym rozwiązaniem jest układ uwzględniający kryteria geograficzne, który pozwala dostrzec zależności pomiędzy sytuacją w sąsiadujących ze sobą okręgach sejmikowych. Na szczęście Doktorant uwzględnił przynajmniej podział na sejmiki koronne i litewskie. Generalnie rzecz biorąc rozdział ten uważam za wartościowy i znacznie poszerzający znajomość przebiegu kampanii sejmikowej w 1776 r., czego przykładem mogą być ciekawe omówienia sejmików chełmskiego i wołyńskiego (s. 156-162). Rozważania mgra P. Skowrońskiego nie są jednak wolne od nieścisłości, usterek w sprawach

szczegółowych, a także braków w wykorzystaniu literatury przedmiotu, które z obowiązku recenzenta muszę tutaj odnotować. Zawarta w przypisie nr 486 (s. 137) informacja, że Feliks Oraczewski „ofiarował się królowi do poselstwa” w liście z 20 lipca, nie może być prawdziwa, gdyż sejmiki zebrały się pięć dni wcześniej. Również w odniesieniu do sejmiku województwa krakowskiego znajdujemy błędną wiadomość, że dwaj wybrani w Proszowicach posłowie (Franciszek Otwinowski i Antoni Michałowski) pełnili ten sam urząd sędziego ziemskiego krakowskiego (s. 137). W rzeczywistości A. Michałowski był wówczas stolnikiem krakowskim [*Urzędnicy województwa krakowskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, opr. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990, s. 105; M. Szczerba, *Michałowscy herbu Jasieńczyk od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Kraków-Warszawa 2020, s. 148-150]. W wypadku druku rozprawy konieczne będzie znaczące poszerzenie informacji o przebiegu sejmików w Wielkopolsce właściwej, które zostały bardzo szczegółowo opisane w wydanej niedawno książce Grzegorza Głabisza [*Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022, s. 402-420]. Przy omówieniu sejmiku województwa sandomierskiego (wypadało jednak zaznaczyć, że obradował on w Opatowie) nie została wykorzystana „*Księga domowa*” Leona i Hieronima Kochanowskich [„*Przegląd Historyczny*” 1916, t. 20, z. 2, s. 194]. Opisując sejmik województwa kijowskiego w Żytomierzu Autor niesłusznie uznał kasztelana Józefa Stempkowskiego za osobę, która nie miała ugruntowanej pozycji w lokalnym stronnictwie regalistycznym (s. 153). Aby przekonać się, że było inaczej wystarczyło sięgnąć do kilku pozycji literatury przedmiotu [A. Kamińska, *Stempkowski (Stępkowski) Józef Gabriel*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 43, Warszawa-Kraków 2004-2005; T. Srogosz, *Początki budowy stronnictwa królewskiego na Ukrainie przez Józefa Gabriela Stempkowskiego (koniec lat sześćdziesiątych – początek siedemdziesiątych XVIII w.)*, „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2006, R. 5, nr 1(9); W. Filipczak, *Stronnictwo regalistyczne w województwie kijowskim 1780-1782*, „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2009, R. 8, nr 1]. W odniesieniu do sejmiku kujawskiego w Radziejowie Doktorant nie dostrzegł (s. 155), że wybierano tam nie tylko posłów inowrocławskich, ale także brzesko-kujawskich. Przy omówieniu sejmiku lubelskiego mgr P. Skowroński nie zauważył, że w 1776 r. koniuszym koronnym był Jan Kicki [*Urzędnicy centralni i nadworni koronni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 60] a nie Onufry Kicki – błąd ten pojawił się także w innym miejscu pracy (s. 292). Mam wątpliwości, czy Autor we właściwy sposób odtworzył przebieg sejmiku ziemi wiskiej (a nie „wizkiej”, s. 170-171). Dla pełnego obrazu wydarzeń konieczne jest sięgnięcie do odpisów akt sejmikowych w

Tekach Pawińskiego [Biblioteka PAU-PAN w Krakowie, rkps 8351. Zob. też: W. Filipczak, *Sejmiki ziemi wiskiej 1780–1786*, w: *Sic erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha i P. Robak, Łódź 2017, s. 322-323]. Całkowicie już Doktorant pogubił się w sprawie sejmików ziemi mielnickiej (s. 176), gdzie rzekomo o mandat poselski starali się pisarz ziemski „mielnicki” (w rzeczywistości wieluński) [Fryderyk] Jakub Psarski „razem z starostą ostrzeszowskim Antonim Stadnickim” [starostą ostrzeszowskim był wówczas Franciszek Stadnicki: *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 201]. Zabiegi te dotyczyły jednak poselstwa ziemi wieluńskiej (i powiatu ostrzeszowskiego), o czym mgr P. Skowroński pisał w innym miejscu (s. 150).

Dość obszerny fragment czwartego rozdziału (s. 181-209) jest poświęcony przebiegowi sejmików w Wielkim Księstwie Litewskim. Należy to uznać za zaletę dysertacji, gdyż w wielu monografiach sejmowych kampanie przedsejmowe na Litwie są znacznie słabiej opracowane niż koronne. Niewątpliwie przebieg wydarzeń zrekonstruowany przez Autora znacznie poszerza naszą wiedzę. Więcej można było napisać o obradach w Wilkomierzu, ale Autor nie dotarł do wydanego w Mińsku artykułu dotyczącego sejmików tego powiatu [W. Filipczak, *Sejmiki w Wilkomierzu w czasach dominacji Antoniego Tyzenhauza (1777–1780)*, w: *Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі (Актуальныя праблемы історыі і культуры. Зборнік навуковых артыкулаў, выпуск 2)*, складальнікі А. У. Мацук, Р. Юргайціс, Мінск 2020, s. 235-237]. Także w tej części rozdziału Doktorant nie uniknął pewnych nieścisłości lub niejasności. W przypisie nr 797 (s. 193) mgr P. Skowroński stwierdził, że Franciszek De Raës był sekretarzem sejmu, choć w drukowanym diariuszu jest napisane, że został sekretarzem konfederacji litewskiej [*Dyaryusz seymu ordynaryinego pod związkiem konfederacyi generalney oboyga narodow agituiącego się*, wyd. A. Cieciszowski, Warszawa 1776, s. 9]. Trudno uznać za trafne sformułowanie, że sejmik powiatu upickiego w Poniewieżu „odbył się pod prezydencją [...] księdza pijara Frąckiewicza” (s. 196). Prowincjał pijarów mógł co najwyżej nadzorować tenże sejmik z polecenia podskarbiego Antoniego Tyzenhauza. Obradom zaś z zasady prezydował najwyższy urzędnik powiatu obecny na sejmiku, czyli w tym przypadku marszałek upicki Michał Karol Bitowtt. W opisie sejmiku powiatu orszańskiego (s. 203) Autor nie wspomniał, że nie obradowano w Orszy, jak można wnioskować z tekstu. Dawna stolica powiatu znalazła się bowiem w granicach pierwszego zaboru rosyjskiego. Z tego też powodu szlachta zbierała

się w Chółopieniczach [A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, w: *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815*, red. M. Biskup, Warszawa-Toruń 1996, s. 60]. W przypisie nr 866 (s. 207) do fragmentu dotyczącego wyboru na posła rzeczywistego Antoniego Tyzenhauza, starosty rochaczewskiego, Doktorant najwyraźniej przeoczył fakt, że sprawa porwania dzieci Barbary z Zyberków Kossakowskiej (primo voto Tyzenhauzowej) była szeroko omawiana w książce S. Kościałkowskiego [*Antoni Tyzenhauz*, t. 2, Londyn 1971, s. 325-338]. Powyższe uwagi do podrozdziału o sejmikach litewskich dotyczą przeważnie spraw drobnych i nie wpływają znacząco na ogólną ocenę tego fragmentu, w którym jest wiele interesujących i nieznanych dotychczas ustaleń. Przykładem mogą być opisane przez Doktoranta nieudane próby doprowadzenia do wyboru posłów inflanckich (s. 207-209).

W kolejnym podrozdziale (s. 209-222) rozdziału czwartego Autor zajął się wynikami sejmików przedsejmowych. Znaczna część rozważań mgra P. Skowrońskiego dotyczy analizy instrukcji poselskich pod kątem stosunku szlachty do Rady Nieustającej. Podstawa źródłowa tych rozważań jest szeroka. Sposób analizy źródeł nie budzi zazwyczaj zastrzeżeń, choć zdarza się, że niektóre oceny są zbyt jednostronne. Przykładem może być przytoczony przez Autora fragment instrukcji sejmiku ziemi dobrzyńskiej (s. 212). Doktorant dostrzegł w nim „sprzeciw wobec Rady”. Warto jednak zwrócić uwagę, że na regalistycznym sejmiku w Lipnie odpowiedni punkt zakończono konkluzją umożliwiającą posłom zachować daleko idącą elastyczność, w zależności od rozwoju sytuacji na sejmie – mam na myśli sformułowanie zalecające starania „o jak najużyteczniejsze w tej mierze środki”. Zakończeniem rozdziału czwartego jest fragment (s. 217-222), w którym Autor w dość interesujący sposób zrekonstruował strategię Stanisława Augusta wobec sejmu w sytuacji, która wytworzyła się po burzliwych sejmikach poselskich.

W piątym rozdziale (s. 223-267) Autor zajął się tytułowym zagadnieniem dysertacji, czyli reformą Rady Nieustającej na sejmie 1776 r. Rozważania Doktoranta w tej części pracy nie dotyczą całego sejmu, ale trwającego miesiąc okresu od zawiązania konfederacji (23 sierpnia) do uchwalenia konstytucji *Powinności i władza Departamentów w Radzie przy boku naszym* (23 września), drugiej z ustaw poszerzających uprawnienia Rady Nieustającej. Początkowy fragment rozdziału dotyczy okresu przed dniem rozpoczęcia obrad parlamentu, gdyż konfederację sejmową zawiązano w Radzie Nieustającej jeszcze na 3 dni przed tą datą. Przy omówieniu sprawy wymuszenia na hetmanach przysięgi na wierność konfederacji (s.

226), mgr P. Skowroński ponownie nie wykorzystał artykułu M. Bąka, który zajmował się powyższym zagadnieniem [M. Bąk, *Reformy wojska...*, cz. II, s. 160]. Podobna uwaga odnosi się też do fragmentu dotyczącego relacji między komisjami wojskowymi a władzą hetmańską (s. 251). W dalszych częściach rozdziału Autor omawia kolejne fazy obrad parlamentu z uwzględnieniem działań zakulisowych, zwłaszcza na linii Stanisław August – Stackelberg. W centrum uwagi Doktoranta znalazły się dwie ustawy kluczowe dla reformy Rady: *Objaśnienie ustanowienia Rady Nieustającej* (uchwalona 6 września) raz *Powinności i władza Departamentów w Radzie...* (s. 235-247, 250-267). Mgr P. Skowroński nie ograniczył się do śledzenia działań zakulisowych i dość uważnie, choć niezbyt szczegółowo, opisał przebieg debaty sejmowej. Wnioski z jej analizy są całkiem interesujące. Autor dostrzegł słabość argumentacji promotorów wzmocnienia kompetencji Rady, czy wręcz brak argumentów, na które mogliby się powołać zwolennicy reformy (s. 243, 245, 262). Na uwagę zasługuje też sugestia, że Nowa Familia nie zamierzała się angażować w obronę władzy hetmańskiej, ale dążyła do poszerzenia uprawnień komisji wojskowych i przyjęcia zasady, że podejmują one decyzje w tajnych głosowaniach (s. 238). Innym wątkiem, któremu Doktorant poświęcił podrozdziały (s. 231-235, 247-250) była sprawa ratyfikacji konwencji granicznych z Rosją i Austrią. Mgr P. Skowroński, pisząc o powierzeniu przez sejm eks-kanclerzowi Andrzejowi Zamoyskiemu zadania przygotowania projektu kodeksu prawa sądowego (s. 249), nie wspomniał o bogatej literaturze przedmiotu dotyczącej tego zagadnienia, na czele z pracą Ewy Borkowskiej-Bagieńskiej [*Zbiór praw sądowych Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986]. Rozdział piąty rozprawy należy uznać za wartościowy, choć również w nim zdarzają się usterki, nieścisłości i braki bibliograficzne. We fragmencie poświęconym pierwszej sesji parlamentu Autor niesłusznie uznał powołanie deputacji do spisywania konstytucji „już na początku sejmu (a nie pod koniec)” za działanie na rzecz usprawnienia obrad parlamentu (s. 228). Gdyby mgr P. Skowroński sięgnął do pracy R. Łaszewskiego [*Sejm polski w latach 1764–1793...*, s. 73-74], wiedziałby że było to rozwiązanie standardowe. Doktorant omawiając mowę Tadeusza Lipskiego na sesji 28 sierpnia nie wspominał, że działalność kasztelana łęczyckiego na sejmie 1776 r. była już przedmiotem badań [G. Tomczyk, *Tadeusz Lipski kasztelan łęczycki na sejmie 1776 roku*, „Rocznik Łódzki” 1988, t. 38, s. 227-233]. Kasztelanem czernihowskim był J. Ludwik Władysław Podhorodeński a nie „Podhorodyński” (s. 236, przypis 971). Przy omówieniu reformy sądów sejmowych z 1776 r. (s. 228-229, 238-239) Autor pominął ustalenia Z. Szcząski na ten temat [*Odpowiedzialność rządu w Polsce...*, s. 69-71]. Nie jest prawdziwe stwierdzenie, które można przeczytać w pracy przy prezentacji

mowy S. Lubomirskiego z 21 września, że materie stanu „zgodnie z prawem 1768 r. są nieodmienne i nawet konfederacje nie mogą tego uczynić” (s. 256). Nieodmienne były jedynie prawa kardynalne; materie stanu miały być decydowane jednomyślnie, ale ograniczenie to dotyczyło tylko sejmów nieskonfederowanych [*Volumina Legum*, t. 7, Petersburg 1860, s. 284]. W zakończeniu rozdziału, w którym omówione zostały zmiany ustrojowe wprowadzone przez ustawę *Powinności i władza Departamentów w Radzie...* (s. 263-267), zabrakło komentarza dotyczącego niespójności przyjętych rozwiązań. Departament Wojskowy Rady przejął kompetencje zlikwidowanych komisji wojskowej, co dotyczyło także ich uprawnień sądowniczych, a przecież ustawodawstwo dotyczące Rady Nieustającej stwierdzało, że miała ona nie wdawać się w sprawy sądowe (s. 64).

Szósty, ostatni rozdział pracy dotyczy dalszych obrad od 25 września do zakończenia sejmiku w dniu 31 października (s. 268-301). Autor swoje rozważania rozpoczął od ratyfikacji konwencji granicznej z Prusami, co stanowi raczej kontynuację tematyki poprzedniego rozdziału. Pisząc o konwencji warszawskiej z 22 sierpnia 1776 r. mgr P. Skowroński nie odniósł się do artykułu Jerzego Topolskiego [*Pruskie uzurpacje graniczne w dobie pierwszego rozbioru Polski (1772-1777)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”. Historia, z. 8, 1968, s. 71-73], w którym to zagadnienie zostało szczegółowo omówione. Znacznie więcej miejsca Doktorant poświęcił sprawie likwidacji komisji powołanych w czasie sejmiku rozbiorowego, które ze względu na nadużycia wynikające z ich funkcjonowania budziły duże emocje parlamentarzystów (s. 268-275). Na sesji 13 października wniesiono kolejny projekt uchylający szkodliwe dla obywateli „sancita, dekrety i ustawy sejmowe przeszłej konfederacji” (s. 272). Sprzeciw ambasadora O. von Stackelberga spowodował jednak, że sejm nie uchwalił żadnej ustawy w generalny sposób unieważniającej sancita z czasów sejmiku rozbiorowego. Dlatego parlamentarzyści do końca obrad parlamentu wnosili projekty dotyczące poszczególnych spraw. W kolejnym podrozdziale mgr P. Skowroński zajął się analizą dyskusji nad preliminarzem budżetowym, przyjętym ostatecznie 11 października (s. 275-282). Autor w analizie skoncentrował się na wysokości wydatków przeznaczanych na funkcjonowanie Rady Nieustającej w poszczególnych projektach. Wnioski płynące z tej analizy należy uznać za interesujące. Niechętni wobec magistratury opozycyjni parlamentarzyści gotowi byli przeznaczyć na jej utrzymanie większe sumy niż uchwaliła to regalistyczna większość w preliminarzu budżetowym (s. 278-280). Dotyczyło to zwłaszcza projektu Józefa Markowskiego, gdyż sumaryczne wydatki na Radę i jej Departamenty w propozycji S. Lubomirskiego były nieco niższe niż w uchwalonym przez sejm preliminarzu.

Kolejny podrozdział poświęcony jest sejmowej kontroli działalności I kadencji Rady. Autor opracował to zagadnienie przede wszystkim na podstawie diariusza drukowanego. Niestety nie zostały uwzględnione wcześniejsze ustalenia literatury przedmiotu w tym zakresie [Z. Szcząska, *Odpowiedzialność rządu w Polsce...*, s. 72-74; W. Filipczak, *Sejm a władze wykonawcze w latach 1764-1786*, w: *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a europejskie reprezentacje stanowe*, red. D. Kupisz, W. Uruszczak, Warszawa 2019, s. 262]. Ostatnia część rozdziału szóstego poświęcona jest wyborom nowego składu Rady Nieustającej i omówieniu ich wyników (s. 290-295). Mgr P. Skowroński szczegółowo przedstawił to zagadnienie; w analizie uwzględnione zostały także aspekty proceduralne. Do pełnej prezentacji tej tematyki zabrakło mi jeszcze próby wyjaśnienia przyczyn tak dużego odsetka, wynoszącego 98 z 220, głosów nieważnych (s. 292). Doktorant mógł się pokusić o analizę tego problemu, gdyż w opracowaniach możemy znaleźć dane porównawcze odnoszące się do późniejszych sejmów [R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793...*, s. 129, przypis 87; W. Filipczak, *Wybory Rady Nieustającej na sejmie 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis”. Folia Historica 64, 1999, s. 126].

W dość zwięzłym zakończeniu (s. 302-305) mgr P. Skowroński dokonał rekapitulacji wcześniejszych ustaleń. Autor skoncentrował się na politycznej stronie analizowanych wydarzeń. Cennym uzupełnieniem dysertacji są rozbudowane aneksy (s. 306-348). Znajdują się w nich m.in. wykaz konsyliarzy zasiadających w Radzie Nieustającej w kadencji 1775-1776 i spis senatorów oraz posłów na sejm 1776 r. Niestety Autor nie zawsze starannie skorygował ich treść, w efekcie czego zawierają pewne nieścisłości. Kasztelan łędzki Adam Kwilecki, poseł kcyński, wystąpił w wykazach jako „kasztelan łęcki” (s. 309) lub „kasztelan łędzki” (s. 314). Kasztelan biecki Wojciech Kluszewski pojawił się jako „Kłuszewski” (s. 311). Poseł łęczycki Jan Stokowski, chorążyc brzeziński [zob. H. Żerek-Kleszcz, *Stokowski Jan Sariusz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 44, s. 47] w spisie został umieszczony jako „chorążyc brzeski” (s. 314). Z kolei poseł chełmski Kazimierz Rzewuski, pisarz polny koronny, pojawił się w wykazie posłów bez imienia (s. 315). Ostatnim z aneksów jest, zaczerpnięty z drukowanego diariusza, registr czynności Rady Nieustającej zamieszczony w protokole sejmowej deputacji kontrolnej (s. 337-348). Niestety także w tym tekście jest trochę usterek. Starosta owrucki Jan Stecki wystąpił w tym aneksie jako „Stęcki” (s. 343). Fundacja wojewody sandomierskiego Bidzińskiego nie mogła zostać zaaprobowana konstytucją z 1609 r. (s. 342), gdyż Stefan Bidziński został wojewodą w roku 1697 r. W rzeczywistości ustawowe potwierdzenie tej fundacji nastąpiło w 1699 r. (*Volumina Legum*, t. 6, s. 36)

Najciekawszymi aneksami są zestawienia treści projektów dotyczących Rady Nieustającej z ostatecznymi wersjami ustaw przyjętych przez parlament (s. 320-336).

Uzupełnieniem dysertacji jest obszerna bibliografia (s. 349-369), która sporządzona została zgodnie z regułami warsztatu naukowego historyka. Drobne zastrzeżenie dotyczy umieszczenia dwóch tomów z serii *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej* (s. 354) w kategorii wydawnictw źródłowych, choć powinny się one znaleźć wśród opracowań.

Rozprawa doktorska mgra Piotra W. Skowrońskiego jest pracą merytorycznie wartościową. Nie tylko poszerza znajomość tytułowej problematyki, ale pozwala na weryfikację wielu opinii formułowanych dotychczas na temat debat parlamentarnych poświęconych reformie Rady Nieustającej. Autor wykorzystał szeroką bazę źródłową obejmującą pokaźny zestaw źródeł rękopiśmiennych i drukowanych. Nie wszystkie możliwości w tym zakresie zostały jednak przez Doktoranta wykorzystane. Uważam, że praca powinna zostać wydana drukiem, ale po uzupełnieniu braków i usterek, o których pisałem w recenzji. Konieczne byłoby także poszerzenie listy wykorzystanych opracowań. Wprawdzie literatura przedmiotu jest uwzględniona w szerokim zakresie, ale przy publikacji pracy konieczne będzie odniesienie się do szeregu ustaleń, które zostały pominięte w przedstawionej aktualnie dysertacji. **Reasumując, chciałbym podkreślić, że niezależnie od zgłaszanych zastrzeżeń, moja ocena recenzowanej pracy jest jednoznacznie pozytywna. Nie mam wątpliwości, że rozprawa doktorska magistra Piotra Wiesława Skowrońskiego spełnia wymagania stawiane w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym z 14 marca 2003 r. (z późniejszymi zmianami). Wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**